

УДК 341.01

Ольга Юхимюк,*канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*

РОЛЬ ЗАГАЛЬНИХ ПРИНЦИПІВ ПРАВА У ЗДІЙСНЕННІ СУДОЧИНСТВА В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Стаття присвячена встановленню ролі загальних принципів права у здійсненні судочинства в міжнародному праві. Значення загальних принципів права полягає в забезпеченні єдності міжнародного права як системи.

Ключові слова: принципи права, міжнародне право, міжнародні суди.

Постановка проблеми. У процесі застосування міжнародного права загальні принципи права відіграють істотну роль, часто стають підґрунтям правотворчості міжнародних судів, одночасно визначаючи її правові межі. Враховуючи таку специфіку загальних принципів права, необхідно проаналізувати їхню природу та місце в системі міжнародного права, а також їхню функцію в здійсненні судочинства. Таким чином, спробуємо окреслити межі, які загальні принципи визначають для свободи суддівської діяльності, оскільки застосовуються і як безпосередня підстава винесених міжнародними судами рішень, і як інтерпретаційна директива чи допоміжний інструмент під час винесення рішень, що ґрунтуються на інших джерелах міжнародного права (договорах, звичаях та ін.).

Загальні принципи права становлять одну з найважливіших, але й водночас проблематичних інституцій теорії та практики міжнародного права. У доктрині міжнародного права дискусії точаться з приводу як самого поняття загальних принципів права (інколи їх ще називають загальноновизнаними), так і відповідь на питання чи загальні принципи права є частиною міжнародного права як системи права.

Аналіз останніх досліджень. Проблемні питання теорії та практики застосування загальних принципів права в міжнародному праві досліджували такі зарубіжні та вітчизняні науковці, як Д. Анцилотті, В. Корецький, Є. Коровін, С. Погребняк, О. Нігреєва, С. Задорожна та інші. Вчені підкреслюють багатоманітність та неоднозначність поглядів наукової спільноти на питання сутності загальних принципів права та їхню роль у врегулюванні міжнародних відносин.

Мета статті. Основною метою дослідження є висвітлення питань щодо ролі, що її відіграють загальні принципи права для свободи здійснення судочинства міжнародними судами.

Виклад основного матеріалу. У юридичній практиці, спрямованій на реалізацію правових приписів, їх втілення в життя, принципи права займають особливо важливе місце. Вони скеро-

вують реалізацію права в потрібному напрямку, підпорядковують її загальноновизнаним вимогам та стандартам, дозволяють в повній мірі реалізувати задум законодавця, спонукають інтерпретатора та правозастосовувача діяти не лише у точній відповідності з буквою закону, але й у відповідності з його духом [1, с. 12].

Застосування загальних принципів права усуває прогалини у міжнародному праві, усуває колізії норм міжнародного права, забезпечує «авангардне» регулювання нововиявлених відносин. Принципи є керівними початками у формуванні і реалізації норм міжнародного права, правовою базою всієї міжнародно-правової системи, яка є результатом розвитку ґрунтовних принципів, як найвищих імперативів системи [2, с. 64].

Науковці наголошують, що загальні принципи права не можна ототожнювати із принципами міжнародного права, хоча вони і формують загальні засади, головні ідеї у праві. Природа, зміст принципів міжнародного права і загальних принципів права різні. Так, принципи міжнародного права формуються на основі чинних міжнародних звичаїв та договорів. Загальні принципи права формуються на основі функціонування правових систем як їх закономірності, результат [3, с. 126].

Загальні принципи права виступають не лише елементом міжнародного права, а в першу чергу частиною права, що має бути застосовуване Міжнародним трибуналом (далі – МТ) в силу уповноважуючого положення його Статуту. У той час, коли окремі автори вважають загальні принципи права поряд із міжнародними договорами та звичаями формальними джерелами міжнародного права, інші називають їх лише засобами для застосування звичаєвих і договірних норм. Також в доктрині існує думка, що загальні принципи становлять лише допоміжне джерело міжнародного права. Зупинимось на розумінні загальних принципів права як джерела права, що має особливе значення для свободи здійснення судочинства міжнародними судами.

Науковці та практики стверджують, що посилення міжнародних судів на загальні принци-

пи права само по собі є елементом суддівської активності, а санкціонування цієї практики означає визнання за суддями певного рівня свободи, зловживання якою може призвести до порушення суддею межі застосування права та надати його діяльності правотворчого характеру.

Як правило, органи міжнародного правосуддя дотримуються досить високих стандартів при виявленні загальних принципів права в національному законодавстві. Аналіз національних правових актів у контексті розгляду питання про існування того чи іншого загального принципу права не є механічним у тому розумінні, що відповідні положення у внутрішньодержавних нормативно-правових актах не завжди передбачають наявність загального принципу права, що шукається [2, с. 66].

Конструкція загальних принципів права настільки мінлива, що їх застосування міжнародними судами за певних умов може бути квазіправотворчістю, що шкодитиме частому зверненню до суду, якщо він не дотримуватиметься засади передбачуваності судової практики.

Рішення міжнародних судів можуть стати внеском в розвиток міжнародного права шляхом його поступового формування. Якби судді могли застосовувати лише договірні та звичаєві норми, в окремих справах це могло б їх змусити застосувати положення *non liquet* (законодавча лакуна, прогалина). Разом із тим відкриття в процесі застосування права прихованих правових норм у вигляді загальних принципів не варто ототожнювати з правотворчою роллю міжнародних судів.

Загальні принципи права характеризуються високим рівнем узагальнення й абстракції, що дозволяє в ході правозастосування визначати їхній зміст, правові наслідки та кореспондуючі зобов'язання сторін, що виникають з договірної та звичаєвого права в контексті конкретної справи. Загальні принципи, на противагу нормам, навіть загальним нормам права, означають, що це не є звичайна норма (в сенсі вказівки чи заборони), а положення, яке підкреслює норму та її пояснює чи надає їй обґрунтування. У разі виникнення суперечностей щодо того, яка норма має бути застосована, вирішення буде залежати від того, який принцип закладено в основу норми і який переважатиме в конкретній справі. Принципи надають судді певну сферу свободи, оскільки не диктують конкретного вирішення, а надають аргументи для прийняття певного рішення. Норми права та принципи права виступають аргументами в обґрунтуванні рішень, але відіграють різну роль в логіці аргументації. Це означає, що визначення сфери дії норм права належить до компетенції законодавця (у контексті міжнародного права – перш за все держав), а визначення сфери дії принципів права – суду.

Використання міжнародними судами категорії загальних принципів робить міжнародне право більш гнучким та дає змогу міжнародним судам виносити рішення, що не лише стають елементом цілісної системи міжнародного права, але й сприяють розвитку міжнародного права адекватно до потреб міжнародної спіль-

ноти. Таким чином, загальні принципи права є джерелом легалізації судових рішень, які розвивають міжнародне право.

Динамічність загальних принципів права пов'язана з їхньою абстрактною природою та сферою суддівського розсуду. Таким чином, загальні принципи забезпечують матеріальну комплекtnість правової системи, для якої важливе врахування суддею не лише літери, а й духу закону. Судова ідентифікація загальних принципів та заповнення прогалин в праві шляхом посилання на загальні принципи є ключовим напрямком розвитку міжнародного права.

Застосування загальних принципів права впливає із самої суті міжнародного судочинства. Для належної реалізації міжнародним суддею функції винесення рішення по представленій йому справі необхідно враховувати наступні аспекти: по-перше, кожен спір між суб'єктами міжнародного права регулюється міжнародним правом і може бути вирішений на основі норм міжнародного права; по-друге, правова система *апріорі* є цілісною, незважаючи на те, що окремі правовідносини можуть бути врегульовані не повністю. Така ситуація має місце тому, що система міжнародного права складається не лише з норм, встановлених державами в договірному чи звичаєвому праві шляхом досягнення спільної згоди, але й тому, що його частиною є загальні принципи права. Тож прогалини в праві є лише уявними, бо, якщо дивитись на міжнародне право через призму загальних принципів права та аналогії національного права, існування прогалин малоімовірне.

Серед багатьох різноманітних положень, що науковці відносять до загальних принципів міжнародного права, слід підкреслити особливе значення процесуальних норм та правил юридичної техніки, що допомагають заповнювати прогалини у міжнародно-правовому регулюванні відносин у таких нових та відносно нових сферах, як сфера міжнародного кримінального права, міжнародного права захисту прав людини, міжнародного економічного права тощо. У будь-якому разі, незважаючи на досить рідке застосування загальних принципів права у практиці міжнародних судів, в умовах відсутності чітких міжнародно-правових норм договірної чи звичаєвого характеру вони мають значний потенціал регулятора міжнародних відносин [4, с. 200].

Тож суддя щоразу реконструює правопорядок, виходячи з позиції, що чинне право ґрунтується на принципах права, які зобов'язаний застосувати суддя. Суддівський розсуд при цьому не означає абсолютну свободу та не надає судді ролі правотворця. Він розкриває вже наявні в праві принципи і визначає на їх основі правові наслідки в представлених йому фактичних обставинах справи.

Отже міжнародне право є універсальною системою, оскільки являє собою організаційно цілісну, пов'язану систему права, а не випадковий набір норм, мало пов'язаних між собою. Загальні принципи відіграють впорядковуючу роль, вказуючи на спосіб застосування договірних та звичаєвих норм (наприклад, принцип добросовісності), а також роль інтерпретаційних

правил при застосуванні інших норм. Особливе значення для збереження цілісності міжнародного права має опосередковане застосування загальних принципів права в рамках інтерпретаційних правил, що впливають з Віденської Конвенції про право міжнародних договорів 1969 року, до якої Україна приєдналась у 1986 році [5]. Інтерпретаційні правила в практиці міжнародних судів були поширені також на інші договірні норми міжнародного права, а пізніше охоплені так званим принципом гармонізації, визначеним Комісією Міжнародного права ООН в доповіді щодо фрагментації міжнародного права (2006). У цій доповіді Комісія визнала, що принцип гармонізації «є загальноновизнаним принципом, і полягає в тому, що коли декілька норм стосуються одного питання, вони повинні в максимально можливо ступені тлумачитися так, щоб встановлювати єдиний ряд сумісних зобов'язань» [6, с. 3]. В окремих випадках реалізація ідеї цілісності міжнародного права вимагає тлумачення договірних та звичаєвих норм через призму загальних принципів в порядку директиви як правил, що впорядковують і визначають порядок застосування інших норм системи.

Для забезпечення цілісності системи міжнародного права також істотне значення має визначення ієрархічності загальних принципів права. Тут не йдеться про загальні принципи права як джерела права, вищі за звичаєві чи договірні норми. Така диференціація має на меті визначення питомої ваги предмету регулювання принципу права. З цієї точки зору можемо говорити про базові принципи світового правопорядку, в тому числі про принципи права, що становлять частину правничої логіки, чи принципи, що є основою врегулювання всіх відносин, що регулюються даною галуззю права. Прикладами такого типу принципів є принцип добросовісності, принцип верховенства права, принцип *parata sunt servanda*, принцип суверенної рівності держав та ін.

Підставою виокремлення принципів права серед інших норм системи є виконувана ним функція чи суспільний інтерес, що у ньому відображений. Загальні принципи права мають для системи права основоположне або особливе значення, саме це робить їх частиною права. Їх верховенство стосовно інших норм права може мати системний характер (принципи конституційного права), логічний характер (загальні принципи права) чи матеріальний характер (інші норми мусять відповідати принципам права). Це означає, що незважаючи на відсутність ієрархічності джерел міжнародного права, не завжди особлива норма договору переважає над загальним

принципом права згідно з колізійним правилом *lex specialis derogat legi generali* (спеціальний закон має пріоритет над загальним). Загальний принцип права може вирішити порядок, в якому може бути застосована норма договірною права. Загальний принцип права може впливати на застосування норм договірною права як організаційний чинник.

Висновки

Роль загальних принципів права в здійсненні судочинства в міжнародному праві полягає в забезпеченні єдності міжнародного права як системи, що має важливе значення в контексті його фрагментації. Система права завжди має бути впорядкованою. Між нормами права, що належать до цієї системи права, формується змістовні зв'язки, що дає змогу впорядкувати цілісно такі норми. Упорядкуванню норм права в цілісну систему в тому числі сприяють принципи права, як це бачимо на прикладі системи міжнародного права, незважаючи на такі специфічні характеристики, як відсутність централізованості процесу формування права, відсутності ієрархічності джерел права та відсутності суду з універсальною юрисдикцією, який би забезпечував одноманітність і цілісність міжнародного права.

Список використаних джерел:

1. Юхимюк О. Особливості викладу принципів права у національному законодавстві / О. Юхимюк // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. – Випуск 6. – Т. 1. – Херсон, 2013. – С. 12–15.
2. Задорожна С.М. Загальноновизнані принципи права – фундамент міжнародного права і міжнародного правопорядку / С.М. Задорожна // Науковий вісник Чернівецького університету. – Випуск 728. Правознавство. – 2014. – С. 64–68.
3. Буткевич В.Г. Міжнародне право. Основи теорії: [підручник] / В.Г. Буткевич, В.В. Мишик, О.В. Задорожній; за ред. В.Г. Буткевича; Міністерство освіти і науки України. – К.: Либідь, 2002. – 608 с.
4. Нігреєва О.О. Загальні принципи права як регулятор міжнародних відносин: поняття та значення / О.О. Нігреєва // Правова держава. – № 24. – 2016. – С. 197–201.
5. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1986. – № 17.
6. Fragmentation of International Law: Difficulties Arising from the Diversification and Expansion of International Law, Report of the Study Group of the International Law Commission Finalized by Martti Koskenniemi, 13 April 2006, A/CN.4/L.682.

Стаття посвячена установленню ролі обцих принципів права при осуществленнн судопроизводства в международном праве. Значение обцих принципів права заключается в обеспеченнн единства международного права как системы.

Ключевые слова: принципы права, международное право, международные суды.

In the article are investigated the role of general principles of law during realization of justice in an international law. The value of general principles of law consists in providing of unity of international law as systems.

Key words: principles of law, international law, international courts.